

Antoni Kuczyński

I pozostanie w pamięci ludu Podhala

Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska. Sectio F, Historia 60, 361-370

2005

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

ANNALES
UNIVERSITATIS MARIAE CURIE-SKŁODOWSKA
LUBLIN — POLONIA

VOL. LX

SECTIO F

2005

Uniwersytet Wrocławski

ANTONI KUCZYŃSKI

I pozostanie w pamięci ludu Podhala

Okolił mur skrzyżalowy cmentorzyc wsiowy.
Na grobak zrosły świerki, jasiony i dumiom
Nad casem straconem... Byli, zlegli, tu ik prochy.
Hyr przeseł... pomineni – legendarni posneni na wieki

A. Pach, *Zgrzebne październice*, Lublin 1976

Na Pęksowym Brzyzku sumiom świerki, skoruse, jasiony / Legende o tyk, co zlegli w starym cmentorzysku – pisał zmarły w 1980 roku gawędziarz i poeta góralski Adam Pach w jednym ze swych wierszy, zatytułowanym *Pęksów Brzyzek albo stary cmentarz w Zakopanem*. Istotnie, na tym starym cmentarzu spoczywają całe rody góralskie – Gąsieniców, Pęksów, Walczaków, a także przybyśzów, którzy związali z Zakopanem swoje życie i tam są ich mogiły. Ze stolicą polskich Tatr związany był przez pewien czas Bronisław Piłsudski (1866–1918), gdy powrócił w 1906 roku z sachalińskiego zesłania. Przebywał tam od roku 1887, skazany na katorgę za udział w zamachu na życie cara Aleksandra III. Sachalin stał się dla niego nie tylko miejscem katorgi, lecz również obszarem penetracji etnograficznych nad kulturą autochtonicznych mieszkańców tej wyspy. W atmosferę Zakopanego wniósł ożywczy nurt zainteresowań ludoznawczych. Stał się animatorem wielu przedsięwzięć z zakresu folklorystyki, muzealnictwa, edytorstwa. Nie wiadomo, jak potoczyłyby się jego losy, gdyby nie wybuch pierwszej wojny światowej, kiedy to postanowił opuścić Zakopane i udać się za granicę (Wiedeń, Lozanna, Paryż). „Zległ” B. Piłsudski na podparyskim cmentarzu

Montmorency, gdy w maju 1918 roku utonął w nurtach Sekwany. Tam do dzisiaj znajduje się jego grób¹.

Rozwijające się współcześnie studia etnologiczne, językoznawcze i folklorystyczne nad małymi narodami i grupami etnicznymi zwróciły uwagę na dorobek naukowy z okresu pobytu Bronisława Piłsudskiego na Sachalinie pod koniec XIX i w początkach XX stulecia. W głównym nurcie jego eksploracji terenowych były badania z zakresu antropologii fizycznej i medycznej, językoznawcze, folklorystyczne, religioznawcze i etnograficzne, dopełniane gromadzeniem kolekcji charakteryzujących kulturę Ajnów, Niwchów i Oroków oraz dokumentacją fotograficzną, która z upływem lat nabiera szczególnego znaczenia poznawczego. Częściowo rezultaty tych badań ukazały się za życia B. Piłsudskiego w języku rosyjskim, japońskim, angielskim, niemieckim, a także i po polsku.

Jeszcze do niedawna jego wkład do studiów z tego zakresu pozostawał na dalekich peryferiach historii nauki. W bogatym katalogu działań mających na celu podkreślenie zasług Bronisława Piłsudskiego w badaniach kultury Ajnów, Niwchów oraz innych tubylczych ludów rosyjskiego Dalekiego Wschodu, a także jego działalności naukowej w Polsce po powrocie z zesłania (1906), przewija się zróżnicowana ilość przedsięwzięć o charakterze naukowym, medialnym oraz innych mających rodzaj tzw. trwałych znaków pamięci – pomnik, symboliczna mogiła, tablica pamiątkowa i innych.

Do grupy pierwszej bez wątpienia zaliczyć należy edycję *Dzieł zebranych* B. Piłsudskiego, realizowaną od roku 1998 przez prestiżową amerykańsko-niemiecką firmę edyorską Mouton de Gruyter w serii „Trends in Linguistics”². W niej też sytuuje się działalność wydawnicza i badawcza, prowadzona przez Instytut Dziedzictwa Bronisława Piłsudskiego w Južno-Sachalińsku. Organem wydawniczym Instytutu jest czasopismo pod nazwą „Izwestija Nasledija Bronisława Piłsudskiego”, ukazujące się od roku 1998. Podkreślić trzeba fakt, iż do rzadkości należy w nauce powoływanie specjalistycznej placówki badawczej zajmującej się rezultatami prac naukowych jednego uczonego, a także związane z tą postacią oddzielne wydawnictwa periodyczne. Pierwszym z nich są „Izwestija Nasledija Bronisława Piłsudskiego”, drugim zaś wychodzące w Japonii „Piłsudskiana de Sapporo”, redagowane przez prof. Koichi Inoue.

Znaczącą rolę w ocenie dorobku naukowego B. Piłsudskiego mają także międzynarodowe konferencje. Pierwsza z nich odbyła w roku 1985 na Uniwersytecie Hokkaido w Sapporo. Druga miała miejsce w Južno-Sachalińsku w 1991 roku, natomiast trzecia odbyła się w Krakowie i Zakopanem w 1999 roku. Każda

¹ A. Kuczyński, *Gdy nastał kres życia. Nowe materiały dotyczące śmierci Bronisława Piłsudskiego*, „Lud” 2002, 86, s. 259–276.

² A. Kuczyński, „Opera omnia” Bronisława Piłsudskiego, „Orzeł Biały” (Londyn) 1999, nr 1555–1556, s. 50–54; id., *Katorżnik i zesłaniec na tronie nauki*, „Zesłaniec” (Warszawa) 1998, nr 3, s. 105–108.

z nich udokumentowana została pokonferencyjnymi tomami zawierającymi wygłoszone referaty³. Tu wspomnieć także należy o trzech kolejnych konferencjach o charakterze krajowym, których miejscem były: Zakopane (2000)⁴, Warszawa (2001)⁵ i Kraków (2003)⁶. Konferencje spełniły poważną rolę w upowszechnieniu postaci Bronisława Piłsudskiego oraz przyczyniły się do pełniejszej recepcji jego badań nad kulturą tubylczych mieszkańców Sachalinu, Ajnów z wyspy Hokkaido oraz nadamurskich Oroków. Przyczyniły się także do wyjaśnienia szeregu złożonych problemów dotyczących jego życia i pracy oraz zapełnienia pustych dotychczas przestrzeni w jego biografii. Do kanonu przedsięwzięć *stricto* naukowych zaliczyć też należy wystawy prezentujące drogę życiową B. Piłsudskiego i jego działalność naukową. Wystawy te towarzyszyły wspomnianym konferencjom w Južno-Sachalińsku, Krakowie i Zakopanem. Niezależnie od nich zrealizowano także inne wystawy poświęcone B. Piłsudskiemu, np. w Sachalińskim Okręgowym Muzeum Krajoznawczym⁷, w Muzeum Azji i Pacyfiku w Warszawie⁸ oraz na Uniwersytecie im. Adama Mickiewicza w Poznaniu⁹.

³ Sapporo – 1985: *Pisutsuki shiryō-to hoppō shominzoku bunko-no*, pod red. K. Kato i Y. Kotaniego – angielska wersja tytułu: *Bronisław Piłsudski's Materials on Northern Peoples Cultures*, Wydawnictwo Narodowego Muzeum Etnologii w Osace 1986. Južno-Sachalińsk – 1991: Sympozjum międzynarodowe pod nazwą: *Bronisław Piłsudski – badacz ludów Sachalinu* odbyło się w dniach 31 października–2 listopada 1991 roku w Južno-Sachalińsku, w 125 rocznicę urodzin Bronisława Piłsudskiego. Pokłosie konferencji ukazało się w Wydawnictwie Sachalińskiego Okręgowego Muzeum Krajoznawczego w Južno-Sachalińsku w zbiorze pt. *B.O. Piłsudskij – issledowatel narodow Sachalina. Materiały międzynarodowej naukowej konferencji, 31 oktriabrja–2 nojabrja 1991 g. Južno Sachalińsk*, t. 1 i 2, pod red. W. M. Łatyszewa i M. I. Iszczenko, Južno-Sachalińsk 1992. Zobacz też: A. K u c z y ń s k i, *Międzynarodowa ocena dorobku badawczego Bronisława Piłsudskiego nad tubylczymi ludami Sachalinu. Konferencja naukowa – Južno-Sachalińsk 1991*, „Niepodległość” (Nowy Jork) 1993, nr 26, s. 176–190. Kraków/Zakopane – 1999: *Bronisław Piłsudski and Futaba-tei Shimei – an Excellent charter in the History of Polish-Japanese Relations. Materials of the Third International Conference on Bronisław Piłsudski and this Scholarly Heritage. Kraków – Zakopane 29/8 – 7/9 1999*, ed. by A. F. Majewicz and T. Wicherkiewicz, Poznań 2001.

⁴ Konferencja w Zakopanem nosiła nazwę: *Bronisław Piłsudski (1866–1918). Człowiek – Uczony – Patriot* i zorganizowana została w dnia 20–21 października 2000 roku w związku ze wzniesieniem symbolicznej mogiły B. Piłsudskiego na Cmentarzu Zasłużonych w Zakopanem. Z tej okazji wydano tom pod nazwą: *Zesłaniec – Etnograf – Polityk. Bronisław Piłsudski*, Wrocław 2000. Zobacz też: A. K u c z y ń s k i, *Zakopane uczciło pamięć Bronisława Piłsudskiego*, „Niepodległość i Pamięć” (Warszawa) 2001, nr 17, s. 201–216.

⁵ Konferencja ta odbyła się 21 maja 2002 roku w Muzeum Niepodległości w Warszawie, a jej współorganizatorem była Komisja Syberyjska Komitetu Historii Nauki i Techniki Polskiej Akademii Nauk. Zobacz: A. M i l e w s k a - M ł y n i k, *Konferencja naukowa poświęcona Bronisławowi Piłsudskiemu*, „Zesłaniec” (Warszawa) 2001, nr 6, s. 130–131.

⁶ Konferencja ta zorganizowana została w związku z uroczystością odsłonięcia tablicy memoratywnej poświęconej B. Piłsudskiemu w gmachu Polskiej Akademii Umiejętności w Krakowie.

⁷ *Katalog wystawki, poświęconej 125-letniemu dniu urodzin B.O. Piłsudskiego*, Južno-Sachalińsk 1991.

⁸ J. Żytek, *Bronisław Piłsudski 1866–1918*, [w:] *Bronisław Piłsudski badacz Dalekiego Wschodu. Katalog wystawy Muzeum Azji i Pacyfiku w Warszawie*, Warszawa 1991; A. R z e ź b a,

Mówiąc o działaniach medialnych (prasa, radio, telewizja, film), mamy na myśli wielką ilość artykułów prasowych i radiowo-telewizyjnych audycji publicystycznych, jakie zawsze towarzyszyły wspomnianym konferencjom w Japonii, Rosji oraz Polsce. Wspomnieć tutaj także należy o filmach zrealizowanych przez telewizję japońską i polską, które emitowane przez stacje telewizyjne obu tych krajów odegrały znaczącą rolę w popularyzacji postaci tego zesłańca i etnografa. By pozostać w zgodzie z medialną konwencją popularyzacji B. Piłsudskiego, należy podkreślić ważną rolę internetu, zwłaszcza działalność w tym zakresie prowadzoną przez Juranda Czermińskiego z Uniwersytetu Gdańskiego. Stworzony przez niego system, dotyczący internetowej dokumentacji związanej z postacią B. Piłsudskiego (publikacje, konferencje itp.), dostępny jest przez adres: <http://www.icrap.org> i obecnie scala on łącznie 150 dokumentów równomiernie rozłożonych na pięć języków (angielski, japoński, litewski, polski, rosyjski), będących odbiciem krajów, w których przebywał ten ze wszelkich miar interesujący i zdolny etnograf¹⁰.

Wreszcie trzeci blok, który nazywamy tutaj trwałymi znakami pamięci o B. Piłsudskim, to nazwanie jego imieniem jednej z gór na Sachalinie oraz namalowanie przez artystów dwu jego portretów. Pierwszy był dziełem litewskiego malarza Adamasa Varnasa i powstał w roku 1912 w Zakopanem, a drugi, namalował współcześnie (1998) absolwent Petersburskiej Akademii Sztuk Pięknych Ryszard Dalkiewicz z Grodna¹¹. Do grupy tej należy także pomnik Bronisława Piłsudskiego, wzniesiony w Južno-Sachalińsku w 1991 roku podczas wspomnianej konferencji międzynarodowej. Pomnik ten jest trwałym znakiem pamięci i wdzięczności uczonych rosyjskich za studia etnograficzne, prowadzone przez Piłsudskiego na wyspie Sachalin wśród jej tubylczych mieszkańców oraz za jego działalność na rzecz ochrony tej ludności przed depopulacją i procesem akulturacji.

Wspomnieć tu także należy o symbolicznej mogile B. Piłsudskiego na zabytkowym cmentarzu Peksowy Brzyzek w Zakopanem, wzniesionej w 2000 roku¹².

Wystawa w Galerii Azjatyckiej. *Bronisław Piłsudski – kto to jest?*, „Polska Zbrojna” 1992, nr 16, s. 5; K o n s., *Słynne walki z pieśniami Ajnów. Wystawa dorobku Bronisława Piłsudskiego*, „Express Wieczorny” 1991, nr 216, s. 3.

⁹ Wystawa nosiła tytuł: *Rekonstrukcja dziedzictwa naukowego Bronisława Piłsudskiego* i zorganizowana została przez Katedrę Orientalistyki i Bałtologii Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w październiku 2000 roku.

¹⁰ J. C z e r m i ń s k i, *Cyfrowe środowisko współczesnej biblioteki*, Gdańsk 2002, s. 129 i 141; J. C z e r m i ń s k i, *ICRAP Internet Information System. A Unicode Approach*, [w:] *Bronisław Piłsudski and Futabatei Shimei...*, s. 337–356; J. C z e r m i ń s k i, *Audio Collections in Libraries and Museums Wax Cylinder Technology*, [w:] *23rd Library Systems Seminar. Managing Multimedia Collections. National and University Library, Ljubljana, Bled, 21–23 April 1999*, ed. by M. Zümer, Paula Goossens, Ljubljana 1999.

¹¹ A. K u c z y ń s k i, *Nowy portret Bronisława Piłsudskiego*, „Zesłaniec” 1998, nr 3, s. 99–102.

¹² Id., *Zakopane uczciło pamięć Bronisława Piłsudskiego*, „Niepodległość i Pamięć” 2001, nr 17, s. 201–216.

Zakopane, zwane powszechnie stolicą polskich Tatr, stało się dla Bronisława czasowym miejscem pobytu po powrocie z zesłania. „Pęksów Brzyzek jest miejscem szczególnym nie tylko dla Zakopanego i Podtatrza, ale również dla kultury narodowej. Spoczęło tu wielu wybitnych pisarzy, malarzy, uczonych, żarliwych społeczników, ludzi urzeczonych pięknem Tatr, a zarazem związanych trwałymi więzami z losami naszego narodu, jego kulturą i historią” – napisał Janusz Zdebski w niewielkiej pracy o tej nekropolii, zatytułowanej *Stary Cmentarz w Zakopanem. Przewodnik biograficzny* (Warszawa–Kraków 1986). Także i inni poświęcili jej sporo uwagi, bo istotnie Stary Cmentarz zakopiański mocno tkwi w świadomości mieszkańców stolicy Podhala oraz tych, co umiłowali Tatry, budząc w nich refleksję, zadumę i wielorakie skojarzenia związane z osobami, dla których stał się on miejscem wiecznego spoczynku¹³. Jest to najstarsza nekropolia w tym mieście, położona na wyniosłym brzegu rzeczki Cicha Woda, nieopodal jej połączenia się z Białym Potokiem. Założono ją na ziemi podarowanej parafii przez Jana Pękę w pierwszej połowie XIX wieku, stąd też nazywa się Pęksowym Brzykiem, *brzyzek* bowiem oznacza w mowie góralskiej podniosły teren nad strugą lub drogą.

Kto był na tym cmentarzu, na zawsze pozostanie on w jego pamięci, stanowiąc swoisty znak o przeszłości Zakopanego i ludzi z nim związanych. Pamięć ta poszerzać się nieraz będzie o czas historyczny, tworząc żywą wartość związaną z urodą znajdujących się tam nagrobków i przypominaniem ludzi, którzy onegdaj zostali tam pochowani. Tak było przez lata całe i tak pozostanie nadal. Cmentarz bowiem to nie tylko swoiste *sacrum* na ziemi, ale i miejsce przekazywania tradycji oraz wiedzy o ludziach na nim spoczywających, a także pamięci o nich.

Właśnie z tą pamięcią i kulturowymi tradycjami cmentarza, będącymi jakoby depozytariuszami narodowej historii, związana jest idea wzniesienia symbolicznej mogiły Bronisława Piłsudskiego na cmentarzu w Zakopanem. Powstała ona przed laty, gdy na dalekim Sachalinie (1991) z inicjatywy W. M. Łatyszewa na dziedzińcu Obwodowego Muzeum Krajoznawczego, mieszczącego się przy pryncypialnej ulicy Južno-Sachalińska, stanął pomnik Bronisława Piłsudskiego, zesłańca i badacza tubylczych kultur tej wyspy. Działo się to w ramach międzynarodowej konferencji w tym mieście, omawiającej zasługi B. Piłsudskiego na niwie etnografii ludów tubylczych Sachalinu i recepcję jego dorobku w nauce światowej. Przybyli nań uczeni z różnych krajów, a wśród uczestników znaleźli się także członkowie rodziny B. Piłsudskiego, mieszkający w Japonii. Odnalazł ją na drodze zmudnych poszukiwań profesor Koichi Inoue, etnolog japoński, biograf B. Piłsudskiego i entuzjasta wielorakich form uczczenia jego pamięci.

¹³ Z. Trybułowa, *Stary Cmentarz*, „Zakopane” 1983, 11, s. 4; F. Hoessick, *Tatry i Zakopane*, Warszawa 1931, t. 4, s. 499–505 i inni wymienieni w książce: J. Zdebski, *Stary Cmentarz w Zakopanem. Przewodnik biograficzny*, Warszawa–Kraków 1986, s. 5.

W 1998 roku przypadała 80. rocznica tragicznej śmierci B. Piłsudskiego. Z tej okazji Ośrodek Badań Wschodnich Uniwersytetu Wrocławskiego wydał tom studiów pt. *Syberia w historii i kulturze narodu polskiego* pod redakcją A. Kuczyńskiego, z dedykacją o treści: *Bronisławowi Piłsudskiemu (1866-1918), ze-ślańcowi i katorżnikowi, wybitnemu badaczowi kultury tubylczych ludów dorze-cza Amuru, Sachalinu i Hokkaido w osiemdziesiątą rocznicę zgonu*¹⁴. Była też wspaniała okazja, by właśnie w tym roku zorganizować kolejną konferencję poświęconą jego pamięci. Byłaby to spłata długu wieloletniego zapomnienia o B. Piłsudskim w jego kraju, a także spełnienie obietnicy wobec uczestników dwóch pierwszych konferencji (Sapporo 1985, Južno-Sachalińsk 1991), którzy liczyli na to, że kolejne spotkanie odbędzie się w Polsce. Starania takie podjął Ośrodek Badań Wschodnich Uniwersytetu Wrocławskiego z zamiarem zorganizowania konferencji w 1998 roku. Jednak tragiczna powódź, jaka nawiedziła Wrocław rok wcześniej, uniemożliwiła realizację tych zamierzeń. Ostatecznie konferencja odbyła się w roku 1999 w Krakowie i Zakopanem. Gospodarzami konferencji, noszącej nazwę *Bronisław Piłsudski i Futabatei Shimei – piękna karta w dziejach stosunków polsko-japońskich*, było Centrum Sztuki i Techniki Japońskiej *manggha* w Krakowie oraz Muzeum Tatrzańskie im. dra Tytusa Chałubińskiego (30 sierpnia–3 września 1999).

Podobnie jak na poprzednich konferencjach także w 1999 roku w Krakowie i Zakopanem spotkali się językoznawcy, etnologowie, folklorysty, historycy z wielu krajów (Anglia, Białoruś, Chiny, Finlandia, Holandia, Japonia, Litwa, Niemcy, Polska, Rosja, Szwajcaria i Szwecja). Gościł na niej także wnuk Bronisława Piłsudskiego z jego małżeństwa z Ajnoską imieniem Chuhsamma, Kazuyasu Kimura, mieszkający w Japonii. W drodze do Krakowa z towarzyszącą mu córką Kanako zatrzymał się w Paryżu, by odwiedzić grób B. Piłsudskiego na cmentarzu Montmorency. W Polsce odwiedził Warszawę i Zakopane, w Krakowie na Wawelu złożył kwiaty w krypcie Marszałka Józefa Piłsudskiego. Spotkał się też z rodziną Marszałka: Jadwigą Piłsudską-Jaraczewską, córką Marszałka, wnuczką Joanną Onyszkiewicz z rodziną, nadto innymi członkami rodziny Marszałka. Po raz drugi K. Kimura odwiedził Polskę latem 2000 roku, towarzysząc japońskiej ekipie telewizyjnej, przygotowującej kolejny film o B. Piłsudskim. Uczestnicy konferencji mieli także możliwość odwiedzenia w Zakopanem miejsc związanych z Bronisławem Piłsudskim oraz uczestniczyli w wycieczce na Spisz i Orawę, gdzie prowadził on eksploracje terenowe¹⁵.

¹⁴ Książka ta ukazała się także w języku rosyjskim pt. *Sibir w historii i kulturze polskiego naroda*, Moskwa 2002 i wzbudziła powszechne zainteresowanie czytelników w Federacji Rosyjskiej. Jest to bowiem jedyna do tej pory książka, która ukazała się w Rosji i omawia szerokie konteksty udziału Polaków w historii i kulturze obszarów zauralski.

¹⁵ A. F. M. [Alfred M a j e w i c z], *Trzecia międzynarodowa konferencja na temat Bronisława Piłsudskiego i jego spuścizny naukowej, Kraków 29 sierpnia – 3 września 1999 roku*, „Japonica”

Gdy kończyła się konferencja w Zakopanem, na ręce Teresy Jabłońskiej, dyrektor Muzeum Tatrzańskiego im. dra Tytusa Chałubińskiego w Zakopanem, A. Kuczyński przekazał urnę zawierającą ziemię z grobu B. Piłsudskiego we Francji, przywiezioną do kraju przez Elżbietę Trełę-Mazur z Akademii Świętokrzyskiej w Kielcach z inspiracji i na prośbę Ośrodka Badań Wschodnich Uniwersytetu Wrocławskiego. Tak więc podjęty przed laty zamiar, by na Cmentarzu Zasłużonych na Pęksowym Brzyzku w Zakopanem wzniesić symboliczną mogiłę tego katorżnika, zesłańca i badacza, zmierzał do finału.

Idea ta spełniła się! W dniach 20–21 października 2000 roku odbyło się w Zakopanem sympozjum pod nazwą *Bronisław Piłsudski (1866–1918). Człowiek – Uczony – Patriot*, zorganizowane staraniem Polskiej Akademii Umiejętności i Towarzystwa Muzeum Tatrzańskiego im. dra Tytusa Chałubińskiego, przy merytorycznej współpracy Ośrodka Badań Wschodnich Uniwersytetu Wrocławskiego.

Sympozjum połączone było z poświęceniem symbolicznej mogiły B. Piłsudskiego, wzniesionej na Cmentarzu Zasłużonych na Pęksowym Brzyzku w Zakopanem¹⁶. Uroczystości te odbyły się 21 października 2000 roku. Oprócz uczestników sympozjum, w których gronie byli także członkowie rodziny Piłsudskich – Tadeusz Kadenacy i Ryszard Pawłowski, na uroczystość tę przybyli przedstawiciele władz miejskich Zakopanego, społeczność tego miasta, liczna grupa młodzieży szkolnej, pracownicy miejscowych muzeów i instytucji turystycznych, przedstawiciele dyrekcji Tatrzańskiego Parku Narodowego, przewodnicy turystyczni, członkowie Związku Podhalań. Z dalekiego Sapporo w Japonii przybył także prof. Koichi Inoue, zajmujący się oceną dorobku naukowego B. Piłsudskiego. Mogiłę poświęcił ks. Stanisław Parzygnat z zakopiańskiej parafii pod wezwaniem Najświętszej Rodziny. Była to uroczystość wzruszająca nie tylko swoją oprawą, której dodawała uroku wspaniała jesienna pogoda, odsłaniająca urzekające widoki tatrzańskich szczytów, po których odbywał wycieczki B. Piłsudski. Ale była to też uroczystość potwierdzająca, że Zakopane oddaje swój hołd Człowie-

1999, 11, s. 268–275; M. M. [Mikołaj Melanowicz], *Wystawa Bronisława Piłsudskiego 1966–1918*, *ibid.*, s. 275–276; M. Stępką, *Bronisław Piłsudski – starszy brat Józefa (Konferencja w Krakowie)*, „Zesłaniec” 1999, 4, s. 20–27; J. Kamocki, *Bronisław Piłsudski 1866–1918 – Wystawa biograficzna*, *ibid.*, s. 25–27; A. A. Bajor, *Bronisław. Na marginesie Międzynarodowej Konferencji w Krakowie i Zakopanem – 1999 – ku czci Bronisława Piłsudskiego*, „Magazyn Wileński” 1999, 10, s. 29–33; J. M. Roszkowski, *O zakopiańskiej działalności Bronisława Piłsudskiego. Z Sachalinu pod Giewont*, „Tygodnik Podhalański” 1999, 36, s. 23.

¹⁶ Z okazji konferencji ukazała się książka pt. *Zesłaniec – Etnograf – Polityk. Bronisław Piłsudski*, Wrocław 2000. Jej specjalny charakter podkreślała nota dedykacyjna o treści: *Wydano na pamiątkę sympozjum „Bronisław Piłsudski (1866–1918). Człowiek – Uczony – Patriot”, zorganizowanego 20–21 października 2000 roku w Zakopanem i połączonego z poświęceniem symbolicznej mogiły tego zesłańca i katorżnika na Cmentarzu Zasłużonych na Pęksowym Brzyzku w Zakopanem.*

kowi, że spłaca wobec niego dług zapomnienia, że pamięta o tym, który po długich latach sachalińskiego zesłania żył i tworzył w Zakopanem, dokumentując kulturę górali z Podhala.

Symboliczna mogiła B. Piłsudskiego usytuowana jest po lewej stronie cmentarza, obok grobu Stanisława Witkiewicza (1851–1915), malarza, pisarza, teoretyka sztuki, człowieka wielce zasłużonego dla kultury polskiej i Zakopanego. Przetwarzając charakterystyczny dla Podhala rodzaj budownictwa drewnianego, stworzył S. Witkiewicz tzw. styl zakopiański w architekturze. Zaprojektował w nim wiele domów wybudowanych w Zakopanem, a wśród nich wspaniałą willę zwaną „Koliba”, w której odbywała się druga część obrad zakopiańskiego sympozjum¹⁷. Część tych obiektów projektowanych przez S. Witkiewicza zachowała się w dobrym stanie do naszych czasów i dodaje krasy Zakopanemu.

Warto podkreślić, że usytuowanie symbolicznej mogiły B. Piłsudskiego na Cmentarzu Zasłużonych w Zakopanem tuż obok S. Witkiewicza nie jest przypadkowe. Wybrano taką lokalizację ze względu na fakt, iż B. Piłsudski pozostawał w bliskich kontaktach z S. Witkiewiczem podczas pobytu w Zakopanem. Znane są jego listy pisane do Witkiewicza, które oprócz spraw natury osobistej, uwytatniających osobowość nadawcy, stają się ważnym źródłem tyczącym materiału ludoznawczego. W listach tych znajduje się także wiele wątków autobiograficznych, co wydatnie wskazuje na bliskość, jaka łączyła Bronisława Piłsudskiego ze Stanisławem Witkiewiczem. Przewija się w nich troska o rozwój ruchu ludoznawczego na Podhalu, o gromadzenie eksponatów etnograficznych, o budowę nowego gmachu Muzeum Tatrzańskiego. Takie listy piszą do siebie tylko ludzie bliscy, obdarzający się wzajemną sympatią oraz bezgranicznym zaufaniem¹⁸. Lektura tych listów pozwala jednocześnie zrozumieć, jak B. Piłsudski pojmował rolę ekspozycji muzealnej, jakie role wyznaczał dla muzeów, które wedle jego opinii nie mogły być tylko zbiorem eksponatów, lecz miały szerzyć wiedzę o regionie. Miały być placówkami inspirującymi ruch naukowy lub zgoła uprawiającymi naukę samoistnie! Odkrywczość i oryginalność wizji B. Piłsudskiego w tej dziedzinie ujawni się potem w pełni w specjalnej rozprawie na ten temat¹⁹.

Wśród wielu dowodów łączących B. Piłsudskiego z Zakopanem i pełnionych przez niego ról w tym mieście, jakie wyzierają z różnych materiałów archiwal-

¹⁷ Stanisław Witkiewicz. *Człowiek – Artysta – Myśliciel. Materiały z sesji zorganizowanej w osiemdziesiątą rocznicę śmierci artysty. Zakopane 20–22 października 1995 roku*, pod red. Z. Możdżerza, Zakopane 1997; *Stanisław Witkiewicz 1851–1915*, Zakopane 1996 (publikacja jest katalogiem wystawy monograficznej przygotowanej przez Muzeum Tatrzańskie im. dra Tytusa Chałubińskiego w Zakopanem).

¹⁸ A. K u c z y ń s k i, *Kochany Wujaszku. Listy Bronisława Piłsudskiego do Stanisława Witkiewicza*, „Literatura Ludowa” 1999, 1; id., *Listy Bronisława Piłsudskiego do Stanisława Witkiewicza*, „Literatura Ludowa” 1999, 4–5.

¹⁹ B. Piłsudski, *W sprawie Muzeum Tatrzańskiego. O urządzeniu działu ludoznawczego*, „Rocznik Podhalański” 1914, 1.

nych i bogatej literatury przedmiotu, bez wątpienia symboliczna mogiła, którą mu wzniesiono na Cmentarzu Zasłużonych w Zakopanem, będzie trwałym znakiem pamięci, podobnym do pomnika na Sachalinie.

Symboliczna mogiła B. Piłsudskiego kryje we wnętrzu urnę z ziemią z jego grobu. Umieszczono ją w niszy w dolnej części kamienia nagrobnego, w którym umocowany jest kuty żelazny krzyż z 1919 roku o niepowtarzalnej formie stylizacyjnej. Krzyż pochodzi z mogiły Wilhelma Krzeptowskiego. Na początku lat 90. ubiegłego stulecia w trakcie prac porządkowych na jednym z cmentarzy zakopiańskich rodzina zmarłego, zmieniając formę grobu, wyraziła zgodę, by krzyż ten został zabezpieczony przez konserwatora zabytków w Zakopanem. Przejęła go Agnieszka Grzegorzycz-Sikorska, penetrująca obszar Podhala w poszukiwaniu przedmiotów o wartościach mających historyczne znaczenie dla miejscowej tradycji. Gdy powstał pomysł, by na Pęksowym Brzyzku wznieść symboliczny grób B. Piłsudskiego, zaczęto rozważać różne warianty nagrobka, od formy krzyża litewskiego tzw. *smukalisa* poczynając, poprzez granitowy głaz z odpowiednim napisem, aż do typowego dla tego regionu drewnianego krzyża wykonanego przez miejscowych górali. Wybrano wariant podsunęty przez A. Grzegorzycz-Sikorską, która zaproponowała wykorzystanie owego krzyża z 1919 roku, szczególnie z uwagi na to, że B. Piłsudski apelował o ratowanie miejscowych zabytków, w tym krzyży przydrożnych i kapliczek. Wspomnijmy, iż jego autorstwa jest niewielka rozprawka *Les croix Lithuaniennes*, opublikowana na łamach szwajcarskiego czasopisma „Schweizerische Archiv für Volkskunde”, 1916, t. 20, s. 246–258, z rysunkami Konstantego Żmigrodzkiego, rzeźbiarza, medaliera, w latach 1913–1936 dyrektora Muzeum Polskiego w szwajcarskim Rapperswil. Polska edycja tego artykułu pt. *Krzyże litewskie* ukazała się w roku 1922 w Krakowie nakładem redakcji „Orlego Lotu”, poprzedzona życiorysem B. Piłsudskiego napisanym przez Juliana Talko-Hryniewiczza.

Krzyż osadzono w kamieniu nagrobnym z białego piaskowca z Szydłowca. Napis inskrypcyjny wykuty jest w granicie szwedzkim (czarnym). Autorami inskrypcji są A. Kuczyński i M. Rokosz. Montaż i napis wykonał kamieniarz z Szafar Jan Gałdyn według projektu A. Grzegorzycz-Sikorskiej. Ona też nadzorowała całość prac związanych z realizacją tego przedsięwzięcia i zabiegała o to wraz ze Zbigniewem Moździerzem z Towarzystwa Muzeum Tatrzańskiego. Żmudne prace konserwatorskie i renowacyjne krzyża przeprowadziła Agata Nowakowska-Wolak z Muzeum Tatrzańskiego im. dra Tytusa Chałubińskiego w Zakopanem. Tak więc idea, która zrodziła się po odsłonięciu pomnika B. Piłsudskiego w Južno-Sachalińsku (1991), spełniła się po wielu latach i doczekała szczęśliwego finału dzięki przyjaźni ludzi i instytucji współrealizujących ten pomysł.

Na zwieńczeniu ramion krzyża znajduje się owalna tablica z czarnego granitu z napisem:

Ś.P.

BRONISŁAW PIŁSUDSKI

UR. 21 X 1866 r. W ZUŁOWIE NA LITWIE

UTONAŁ W SEKWANIE 17 V 1918 ROKU

POCHOWANY W MONTMORENCY POD PARYŻEM

KATORŻNIK SACHALIŃSKI, MUZEOLOG,

BADACZ GINĄCYCH KULTUR LUDÓW SYBERYJSKICH

ORAZ PODHAŁA

Krzyż na mogile B. Piłsudskiego w Zakopanem stanął w cieniu krzyża z Giewontu, błogosławiącego ludowi Podhala i ludziom z nim związanym, którzy ukochali turnie, hale i percie Tatr. Podhale i jego lud ukochał także Bronisław Piłsudski. Miał wielu przyjaciół wśród miejscowych górali i niejednen z nich ofiarował mu obrazy malowane na szkle oraz inne eksponaty charakteryzujące kulturę tego ludu. W podzięce dobre miasto Zakopane uczciło w ten sposób na wsze czasy pamięć wiecznego tułacza, katorżnika i etnografa. A parafrazując słowa góralskiej poetki Hanki Nowobilskiej, rzec można, iż ku ludowi Podhala niesie się z cmentarza w Montmorency przesłanie: *Bez doline zadute, bory osyndziane, idem ku Wom z daleka ludziska kochane.*